

WYCHOWAWCZA FUNKCJA SPORTU I REKREACJI W ASPEKCIE PONOWOCZESNEGO IMPERATYWU KULTUROWEGO

Człowiek jest istotą psychosomatyczną, stanowi połączenie elementów materialnych (ciało) i pozamaterialnych (dusza). Zatem istnieje zależność między świadomością jednostki, istoty społecznej (ogółem faktów z jej życia świadomego) oraz podświadomością, wpływającymi na jakość równowagi między funkcjami umysłowymi (takimi, jak np. wrażliwość, poznanie, aktywność) a ciałem jako bytem biologiczno-wegetatywnym (materialnym). Jeżeli interakcja między stanem psyche i stanem soma jest zaburzona (nie jest zrównoważona) i to co somatyczne, przeciwstawia się temu, co psychiczne, człowiek nie może osiągnąć homeostazy psychosomatycznej, choruje, a nawet umiera. Natura nie wyposażyła istoty ludzkiej w instynkt ostrzegania przed dokładną godziną śmierci czy zmianami somatycznymi występującymi przy zaburzeniach psychicznych, całokształtem procesów związanych z psychicznym funkcjonowaniem człowieka. Tak ważne więc jest holistyczne oddziaływanie wychowawcze, w celu kształtowania dojrzałej osobowości człowieka umożliwiającej afirmację pełni człowieczeństwa, a także doskonalenia zdrowia fizycznego, psychicznego, skierowane na profilaktykę, terapię, rehabilitację (sport, rekreacja), aby człowiek, realizując się w różnorodnych aspektach życia społecznego chciał i umiał rozwiązywać problemy służące wewnętrznej harmonii psyche i soma, intrapersonalnej homeostazie.

Holistyczna koncepcja osoby¹ stanowi wyzwanie edukacyjne², w aspekcie zarówno ilościowym, jak i jakościowym³. Homo sapiens jest przedmiotem badań przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Egzemplifikując, psychologiczne uwarunkowania stresu badają i wyjaśniają psycholodzy, medyczne lekarze, w kategorii zjawiska społecznego socjologowie, w aspekcie procesu

¹ D. Skulicz (2004), *Pedagogika a nauki medyczne*. W: S. Palka [red.], *Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych*, Kraków, UJ, s. 71.

² T. Szewczyk (2005), *Pedagogika zdrowia*. W: B. Śliwerski [red.], *Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, t. 3, Gdańsk, GWP, s. 354.

³ Zob. J. Krupaneł, J. Krzyżak (2005), *Wskaźniki zdrowia środowiskowego jako narzędzie informacji i komunikacji społecznej*. W: R. Janikowski, A. Starzewska-Sikorska [red.], *Środowisko a zdrowie. Informacje, oceny, strategie, zastosowanie*, Białystok, Ekonomia i Środowisko, s. 28 i nast.

wychowania pedagogy. Interdyscyplinarne badania naukowe są realizowane w celu wszechstronnego rozwiązywania problemów szczegółowych dotyczących rzeczywistości edukacyjnej, także w zakresie wychowawczej funkcji sportu, rekreacji (pozytywne odreagowanie stresu). Chodzi o holistyczną koncepcję Osoby, wyjaśnianą dzięki osiągnięciom badawczym nauk humanistycznych i nauk przyrodniczych (pedagogika holistyczna).

Rozwój cywilizacji sprawia, iż nie wystarcza wychowanie do adaptacji, lecz entropijnie kształtujących się nowych jakości, promowania zdrowia⁴, sportu, rekreacji jako wartości i przedmiotu praktyki edukacyjnej, urzeczywistniania społeczno-ekologicznego modelu zdrowia psychosomatycznego, refleksji waleologicznej, humanistycznych wartości moralnych w wychowaniu fizycznym i sporcie, aby programy wychowania fizycznego, sportu, rekreacji zaspakajały potrzeby indywidualne i wspólnotowe. W tym sensie rozważając problem funkcji wychowawczej sportu, rekreacji, podkreślę kulturowe uwarunkowania procesu wychowania w zakresie: roli wartości (aksjologia pedagogiczna), prymatu wartości nad celami wychowania, problemu moralnego ich uprawomocnienia (ze względu na społeczne wymagania funkcjonalne), czynników warunkujących rozwój człowieka w poszczególnych stadiach rozwoju poznawczego (socjalizacji), z uwzględnieniem kategorii postaw oraz kompetencji zaangażowania etycznego⁵, norm postępowania w określonych sytuacjach wychowawczych, racjonalności pedagogicznej (emancypacyjna, komunikacyjna, adaptacyjna), zasad, metod oraz organizacyjnych form dydaktyczno-wychowawczych.

Kultura polska, jako implikacja kultury europejskiej jest wpisana w ekspresję środków symbolicznych differantia specyfika człowieczeństwa. Przez stulecia dojrzewa do holistycznej koncepcji Osoby, przechodząc ewolucję „humanus”⁶. Konsekwencją stanowi naturalna ciągłość kulturowa. Dziedzictwo symboliki normatywnej, ideacyjnej, materialnej⁷ ewoluowało od kultury przednowoczesnej do nowoczesnej (około 500 lat), aby w XX stuleciu dojrzewać do ponowoczesnego „usensawniania” poszczególnych aspektów życia społecznego⁸, także dotyczących sportu i rekreacji. Przy czym problem

⁴ T. Gmerek (2001), *Promocja zdrowia i podmiotowość jednostki: zderzenie paradygmatów*. W: Z. Melosik [red.], *Młodość, styl życia i zdrowie. Konteksty i kontrowersje*, Poznań, Wolumin, s. 225 i nast.

⁵ Z. Kwieciński (2007), *Pomiędzy anatomią a zaangażowaniem – wprowadzenie do debaty*. W: W. Sawczuk [red.], *Po co etyka pedagogom?* Toruń, Adem Marszałek, s. 23.

⁶ Zob. E. Wolter (2006), *Historyczne aspekty edukacji ekologicznej w Polsce*, Warszawa, UKSW, ss. 5-7.

⁷ P. Sztompka (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, Znak, s. 239 i nast.

⁸ T. Hejnicka-Bezwińska (2004), *Integracja perspektywy poznawczej, pedagogicznej i historycznej w procesie wytwarzania wiedzy naukowej o edukacji*. W: S. Palka [red.], *Pogranicza pedagogiki i nauk pomocniczych*, op. cit., s. 31.

prawomocności⁹ poznania ludzkiego jest analizowany, wyjaśniany przez stulecia¹⁰, przechodzi ewolucję postępowania metodologicznego: od wiedzy pewnej (Platońsko-Arystotelesowski ideał episteme) do postmodernistycznej tendencji dyskwalifikacji uprawomocnienia kultury, pozytywnej roli eklektyzmu¹¹, łączenia, „uzgadniania” tez, pojęć. Prowadzi do hermeneutycznego¹² odkrywania nowych płaszczyzn sensu, współtworzących uczestniczenie przeszłości w terażniejszości, kreowanie „lingwistycznych konstrukcji”¹³ globalnej wioski koegzystencji kultur, permanentnego „stawania się”, z niezgodą na jedyną racjonalną wykładnię¹⁴. Tak więc proces wychowania do nowych wyzwań społeczno-kulturowych (homo globatus) trzeba analizować, wyjaśniać w związku ze wzorami myślenia (np. religijnego, naukowego), tworzącymi świadomość społeczną, w zakresie kultury idealnej, materialnej oraz reguł działania społecznego (imperatywy kulturowe). Ta konstatacja dotyczy również problemu wychowawczej funkcji sportu i rekreacji, fenomenu terażniejszości, którego nie można w pełni ująć, zrozumieć w oderwaniu od przeszłości i wyzwań przyszłości.

Według teoretyków kultury (m.in. Wilhelma Diltheya, Ralpa Lintona) bez wzorów kulturowych żadne społeczeństwo nie mogłoby przetrwać. Standardy społeczne (wzory kulturowe) są przekazywane z pokolenia na pokolenie, jako proces naturalny, który ewoluuje i umożliwia „czucie” zinternalizowanej tożsamości kulturowej, swojego (wspólnego) kręgu społecznego. Duchowy aspekt człowieczeństwa – jak to określił Bogdan Suchodolski¹⁵, stanowi „naturalną sztuczność” kultury form symbolicznych, która w związku z postępującymi przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi dojrzała do etapu¹⁶ rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa ponowoczesnego. W efekcie

⁹ J. Such [red.] (1992), *Poszukiwanie pewności i jego postmodernistyczna dyskwalifikacja*, Poznań, UAM, s. 5–8.

¹⁰ Por. E. Wolter (2007), *Pedagogiczne implikacje równoważenia rozwoju, Zarządzanie i Edukacja*, nr 50, s. 118.

¹¹ Zob. W. Prokopiuk (2006), *Wprowadzenie do rozważań nad humanizacją pedagogiki (edukacji) w kontekście filozoficznych aspektów przestrzeni pedagogicznej przełomu wieków*. W: D. Kubinowski, M. Nowak [red.], *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków, „Impuls”, s. 130.

¹² Por. M. Sawicki (1996), *Hermeneutyka pedagogiczna*, Warszawa, Semper, ss. 10–19. Por. R. Kwaśnica (1987), *Dwie racjonalności. Od filozofii sensu ku pedagogice ogólnej*, Wrocław, IKN, s. 14.

¹³ Z. Melosik (1995), *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Toruń-Poznań, Edytor, s. 39.

¹⁴ L. Witkowski (1997), *Edukacja wobec sporów o (po) nowoczesność*, Warszawa, IBE, s. 37–67, 251 i nast.

¹⁵ B. Suchodolski (1985), *Kim jest człowiek?*, Warszawa, Wiedza Powszechna, s. 221.

¹⁶ Pierwsza fala – społeczeństwo rolnicze, druga fala – społeczeństwo przemysłowe, trzecia fala – społeczeństwo postindustrialne. Zob. A. Toffler (1985), *Trzecia fala* (tłum. E. Woydyłło, przedmowa W. Osiatyński), Warszawa, PIW.

drugiej rewolucji industrialnej (postindustrialnej), związanej z globalną rewolucją informatyczną, rozwojem telekomunikacji, zjawiskiem społecznym „życia w podróży”, nastąpiło łączenie elitarnych potrzeb z egalitarną codziennością kultury masowej¹⁷. Maleją bariery między sztuką a konsumeryzmem, awangardą i tradycją, następuje ponowoczesne przetwarzanie dziedzictwa (misja hermeneutów w kulturze), „fakty stały się jedynie interpretacją”, wyzwalają z jednostronności totalitarnego myślenia¹⁸.

Ponowoczesny imperatyw kultury II połowy XX stulecia wyraża się m.in. w przyjętej już 10 grudnia 1948 r. w Paryżu *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*¹⁹, także w przyjętej na XX sesji Konferencji Generalnej UNESCO w Paryżu (1978) *Międzynarodowej Karcie Wychowania Fizycznego i Sportu*²⁰, podkreślając wartość (współ-) rozwijania „sił fizycznych, intelektualnych i moralnych”²¹, w pełnym i zrównoważonym rozwoju jednostki ludzkiej. Uzasadniając problem wychowawczej funkcji sportu, rekreacji trzeba pamiętać, iż celem procesu wychowania jest integralny rozwój człowieka (wiedza, wola moralnego działania, odpowiedzialność, harmonia psychofizyczna). Kultura ponowoczesna stanowi wyzwanie ustawicznego doskonalenia (stawania się), zharmonizowanego rozwoju intrapersonalnego i w konsekwencji zrównoważonego rozwoju społecznego, w poszczególnych aspektach egzystencji ludzkiej, a więc także w sporcie, rekreacji, aby dzięki wychowaniu fizycznemu, rekreacji realizować humanistyczne wartości, zacieśniać współpracę między narodami, promować wartość międzynarodowego pokoju oraz wartość szacunku dla godności ludzkiej, osobowej wolności²².

Jan Paweł II wielokrotnie przypominał, iż kultura europejska stanowi syntezę chrześcijaństwa i humanizmu. Dzięki chrześcijaństwu kultura duchowa dojrzewa do godności człowieka²³, ekumenicznego dialogu, wolności

¹⁷ K. Wilkoszewska (1997), *Czym jest postmodernizm?* Kraków, PAN, s. 32 i nast.

¹⁸ Zob. H. Janaszek-Ivanickova (1996), *Od modernizmu do postmodernizmu*, Katowice, UŚ, s. 81 i nast.

¹⁹ Zob. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* (wstęp H. Samsonowicz) (1989), Warszawa, Biuro Informacji ONZ przy współpracy Polskiego Towarzystwa Przyjaciół ONZ, s. 5–16.

²⁰ Zob. R. Wroczyński (1985), *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, ZN im. Ossolińskich, ss. 380–383.

²¹ Ibidem, s. 380. Por. S. Kowalczyk (2007), *Personalizm aksjologiczny – podstawą humanizacji sportu*. W: Z. Dziubiński [red.], *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, Warszawa, AWF / SALOS RP, s. 30.

²² Jan Paweł II (1994), *Sollicitudo rei socialis. Encyklika Sollicitudo rei socialis Ojca Świętego Jana Pawła II skierowana do biskupów, kapłanów, rodzin zakonnych, synów i córek Kościoła oraz wszystkich ludzi dobrej woli z okazji dwudziestej rocznicy ogłoszenia Populorum Progressio* (komentarz J. Majka), Wrocław, Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, s. 107. Por. Jan XXIII (1981), *Pacem in terris*, W: Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, Warszawa, Pax, s. 22–23.

²³ Zob. *Co Jan Paweł II mówi o zjednoczeniu Europy* (2003), (tłum. E. Rogowiec), Kraków, „M”, s. 112–239.

osobistej i wspólnotowej, w poszukiwaniu „międzynarodowej tożsamości”, we wspólnocie narodowych kultur. Trzeba ochraniać godność ludzką przed poniżeniem, rozwiązłością, przemocą w sporcie²⁴ i jego otoczeniu. Patologie społeczne związane z brutalizacją życia, agresją utrudniają zrównoważony rozwój społeczny. Ponieważ wychowanie fizyczne, sport, stanowią ważny składnik socjalizacji, wychowania ustawicznego, w systemie edukacji trzeba ten element procesu wychowania wykorzystywać, w służbie rozwoju społecznego, integrując wychowanie fizyczne, sport, rekreację w środowisku naturalnym z ekologiczną troską poszanowania środowiska społeczno-przyrodniczego, promowania idei humanizacji życia społecznego.

Wychowawcza funkcja sportu i rekreacji w kulturze ponowoczesnej, wyraża się wychowaniem do zdrowego stylu życia, samowychowania, samorozwoju, samotworzenia (autokreacji), wzniesłego sensu istnienia, szczęścia, życia zgodnego z prawami przyrody i społeczeństwa, w którym natura jest terapią (autopoeza)²⁵. Wychowanie fizyczne, sport, rekreację trzeba realizować w zgodzie z koncepcją humanizmu ekologicznego, według której człowiek nie jest zdobywcą lecz opiekunem, wiedzę wykorzystuje w celu doskonalenia duszy²⁶, kreuje rzeczywistość społeczną dla wspólnego psychosomatycznego dobra ludzkiego.

Wychowanie fizyczne, sport, rekreacja na przełomie XX–XXI w. budowane są na fundamencie nowej syntezy aksjologicznej kultury ponowoczesnej, która współtworzy postulaty ewolucji od racjonalności, analizy, redukcjonizmu, konkurencyjności do intuicji, syntezy, holistycznego ujmowania życia, kooperacji jednostek dla realizacji wspólnotowych zadań²⁷. Postulaty kooperacji, zdrowej samorealizacji, partnerstwa, są powiązane z problematyką ekologicznej równowagi środowiska społeczno-przyrodniczego. Konstruktywna samorealizacja za pomocą sportu, rekreacji ma uwzględniać wartość prawdy, dobra, piękna, afirmacji człowieczeństwa w przedkładaniu systemu wartości „być” nad „mieć”. Jej źródła można poszukiwać zarówno w sokratejskiej, jak i platońskiej koncepcji dbałości o duszę i ciało, w starożytnej idei wychowania harmonijnego ku czci Muz. Natomiast na przełomie XX–XXI stulecia wychowawczą funkcję sportu i rekreacji realizują szkoły promujące zdrowie. W 1992 r. powstała Sieć Szkół Promujących Zdrowie²⁸, również w Polsce.

²⁴ Zob. Z. Dziubiński [red.] (2007), *Sport a agresja*, Warszawa, AWF / SALOS RP, s. 5–326.

²⁵ P. I. Sidorow, W. Ganżyn (1997), Ekologia człowieka losu, *Człowiek i Przyroda*, nr 6, s. 7.

²⁶ H. Skolimowski (1999), Humanizm ekologiczny. Odpowiedź na pytanie: dokąd zmierzamy? *Człowiek i Przyroda*, nr 10, s. 95.

²⁷ J. Dębowski (2001), *Ekologia osoby ludzkiej w chrześcijańskim nauczaniu społecznym*, Olsztyn, UWM, s. 158–159.

²⁸ B. Woynarowska [red.] (1995), *Edukacja zdrowotna w szkole. Poradnik dla osób prowadzących kształcenie i doskonalenie nauczycieli, oraz innych osób pracujących z dziećmi i młodzie-*

Wśród najistotniejszych wyzwań edukacyjnych jest wszechstronny rozwój psyche i soma, dobro człowieka jako niepowtarzalnej indywidualności i homo cooperativus²⁹, istoty współuczestniczącej w życiu społecznym wspólnoty lokalnej, globalnej. Celem jest dobrostan psychofizyczny kształtowany na wartościach humanistycznych, które są źródłem postaw ideowych, społecznych, kulturowych, egzystencjalnych, intrapersonalnych, wobec środowiska społeczno-przyrodniczego, kształtujących zarówno instrumentalne dyspozycje osobowości, jak i emocjonalno-wolitywne³⁰.

Dzieci i młodzież trzeba wdrażać do przejmowania konstruktywnych kodów społecznego zachowania się, wypracowania nawyków uprawiania gimnastyki, sportu, ćwiczeń i gier służących nabywaniu sprawności fizycznej; zachęcać do autokreacji w dyscyplinach sportowych, takich jak np. gimnastyka, pływanie, tenis, piłka nożna, bieg. Sport, aktywna rekreacja zaspokaja naturalną potrzebę ruchu. Wysiłek fizyczny jest niezbędny w prawidłowym rozwoju organizmu, kształtuje układ mięśniowy, stymuluje pracę serca i układ nerwowy, kształtuje cechy osobowości (np. zdyscyplinowanie, wytrwałość, odpowiedzialność, współkreowanie w zespole), zapobiega chorobom cywilizacyjnym: metabolicznym (miażdżyca, otyłość), przeciążenia układu nerwowego (nerwice, choroba nadciśnieniowa, choroba wrzodowa żołądka), urazowym (wypadki przy pracy związane z przeciążeniem układu nerwowego) oraz chorobom wynikającym ze szkodliwych (toksycznych) wpływów środowiska. Wysiłek fizyczny usprawnia zdolności adaptacyjne³¹.

Kończąc przypomnę, iż znaczenie wartości wychowania fizycznego w rozwoju osobowości człowieka docenili ustawodawcy Komisji Edukacji Narodowej w XVIII wieku, podkreślając związek wychowania fizycznego, moralnego, umysłowego³². Jędrzej Śniadecki postulował łagodzić sprzeczność między naturą i kulturą³³, napisał nowatorską jak na ówczesne czasy

żg, *Promocja zdrowia dzieci i młodzieży w Europie*, Warszawa, s. 23–24. Por. B. Wojnarowska (2000), *Edukacja zdrowotna w szkole*. W: B. Wojnarowska [red.], *Zdrowie i szkoła*, Warszawa, PZWL.

²⁹ Zob. E. Kubiak-Szymborska, D. Zając (2006), *Podstawowe problemy teorii wychowania. Kontekst współczesnych przemian*, Bydgoszcz, Wers, s. 99.

³⁰ Zob. L. Golińska (2002), *Emocje: przyjaciel czy wróg*, Warszawa, IPZ, PTP, s. 11–66.

³¹ Zob. J. Rodniański (1997), *Wychowanie i diabeł entropii*. W: I. Wojnar, J. Kubin [red.], *Edukacja wobec wyzwań XXI wieku*, Warszawa, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, s. 329–340.

³² Zob. Z. Kukulski (1923), *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1776*, Lublin, s. 30. Por. *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej* (1925), Kraków, s. 326. Por. W. Bobrowska-Nowak (1978), *Zarys dziejów wychowania przedszkolnego*, cz. 1, Warszawa, WSiP, s. 91.

³³ J. Strojnowski (1968), *Psychofizjologia Jędrzeja Śniadeckiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków, ZN im. Ossolińskich, PAN, s. 61.

rozprawę pt. *O fizycznym wychowaniu dzieci*³⁴, uznaną za klasyczne dzieło z zakresu wychowania zdrowotnego w Polsce. W dziele Śniadecki wyjaśnił wartość związku rozwoju procesów psychicznych z fizjologicznymi, które w procesie wychowania dzieci muszą być kształtowane nierozłącznie, a jeśli „przyrodzenie skąpo udzieliło swych darów, wychowanie powinno przybyć na pomoc, a umiejętna sztuka starać się powinna błędy natury poprawiać” Ta konstatacja jest nadal aktualna w wychowaniu do idei wielu rzeczywistości społeczeństwa ponowoczesnego na przełomie XX–XXI stulecia.

³⁴ Uwagi o fizycznym wychowaniu dzieci Jędrzeja Śniadeckiego opublikowano po raz pierwszy w 1805 r. w *Dzienniku Wileńskim*. Następnie dzieło zostało poprawione, uzupełnione w 1822 r. i wydane w 1840 r. pt. *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Zob. M. Baliński (1840), *Życie Jędrzeja Śniadeckiego*, Leszno-Gniezno, Druk Ernesta Günthera, s. 40. Por. J. Śniadecki (1956), *O fizycznym wychowaniu dzieci* (opr., wstęp W. Okoń), Wrocław, Ossolineum; J. Śniadecki (1990), *O fizycznym wychowaniu dzieci* (wstęp M. Demel), Kraków, AWF, s. XVII.